

Stambuly weýran eden garjaşyk: Latyn talañy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Stambuly weýran eden garjaşyk: Latyn talañy STAMBULY WEÝRAN

EDEN GARJAŞYK: LATYN TALAÑY

Stambulyň basylyp alynmagy

Stambul, şol wagtky ady bilen Konstantinopol taryhda seýrek duşýan we mongol basybalyjylaryny gaýra durdurýan talañçylyga sezewar boldy.

Şeýle talañçylygy bolsa wizantiýalylaryň öz din doganlary bolan ýewropalylar amala aşyrdy.

Rim papasy Urban II Fransiyada Klermont gurultaýyny geçirdi we gurultaýynyň yzyndan Ýakyn Gündogarda ähli deňagramlylygy üýtgedip taşlajak karar kabul etdi.

Karara laýyklykda Ýewropadaky ähli patşalyklara we

hökümdarlara habar ugradylyp, Ierusalimiň musulmanlaryň elinden almagy maksat edinýän mukaddes ýöriše çagyryldy. Bu ýörişler taryha «haçly ýörişler» ady bilen geçdi.

Pýer l'Ermitäniň serkerdeliginde uly goşunyň düzülmegi uzak wagta çekmändir.

Haçparazlar musulman han-begleriniň özara agzalalygyndan we çaknyşyklaryndan peýdalanyp, üç ýyl ýaly gysga wagtyň içinde häzirki Ýakyn Gündogar diýilýän ýurtlaryň ep-esli ýerinde häkimiýet gurupdylar. Mundan soñ olaryň mukaddes maksatlary bolan Ierusalimiň üstüne ýöremekleriniň öñünde hiç hili päsgelçilik bolmandyr.

Beýtulmukaddes (musulmanlar bu şähere Beýtulmukaddes ýa-da Kuddus, hristianlar Ierusalim diýýär -t.b.) musulmanlaryň ilkinji kyblasdy we ol Hezreti Omaryň (r.a) döwründe eýelenipdi.

Hezreti Omar şähere hristian hem-de iudeý jemagatynyň kethudalary bilen bilelikde girip, şäheriň magnawy atmosferasyna uly hormat goýupdy.

Hezreti Omaryň şähere girende birinji nobatda beýleki dinleriň mukaddes ýerlerini aýlanyp görüpdir, namaz wagty gelende bolsa hristian jemagatynyň ýolbaşçysy patriarchdan nirede namaz okap boljakdygyny sorapdyr.

Patriarch şo duran ýerinde okap biljekdiginı aýdanam bolsa, Hezreti Omar ýylgyryp, munuň dogry bolmajakdygyny aýdypdyr. Hezreti Omar özünden soňky geljek musulmanlar: «Omar şu ýerde namaz okapdyr diýip, bärini aljak bolarlar» diýip, görkezilen ýerde namaz okamandyr.

Ol özsypaýyçylykly hereketini iş ýüzünde görkezmek bilen Beýtulmukaddesde «Hezreti Omar» metjidini gurupdyr we beýleki dinleriň ybadathanalaryna degilmeginin öñünü alypdyr.

Haçparaz sülsatlary 1099-njy ýylyň 15-nji iýulynda Beýtulmukaddese girende, birinji bilen «Hezreti Omar» metjidini harapladylar we ýene bir diniň agzalary bolan müňe golaý iudeýi (jöhidi) ybadathanalaryna (hawralaryna) gabap ýakdylar.

Haçparaz ekspansiýasından soň Ierusalim korolłygy yqlan edildi we Godefroy tagta oturdy.

Haçparazlar güýjüni musulmanlaryň geleňsizliginden, ämsämliginden, biri-birlerine bahylçylygыndan we gorkaklygыndan alýardylar.

Han-begler özlerini hamana ýerleri basylyp alynmaýan ýaly biperwaý alyp barýardylar, haýsydyr bir musulman emiri ýa serkerdesi güýçlenýän bolsa, şobada onuň çukuryny gazmaga

girişyärdiler.

Üstesine bu ugurda pereňliler bilenem hyzmatdaşlyk etmäge çekinmeýärdiler. Halk bolsa haçparaz sülsatlarynyň zulumyndan ýaňa eli-aýagy baglangy halda näme etjegini bilmeýärdi. Munuňam iň esasy sebäbi haçparazlar basyp alan şäherlerinde özlerine garşy giden adamlary gorkunç formada öldürýärdiler. Hatda musliman halklaryň kalbyndaky haçparaz gorkusyny artdyrmak üçin «Tafurlar» atly adamhor (adam etini iýýänler - t.b.) otrýadlar düzülipdi.

Ýewropadan gelen bu hristian urşujylary (tafurlar) öldüren muslimanlarynyň etini çigligine çeýnemek bilen at alypdylar. Galyberse-de, Ýewropa ýurtlaryndan Ýakyn Gündogara gelip, uly betbagtçylyklara sebäp jolan haçly ýörişler diňe muslimanlary weýrançylyga uçratmandylar. Wizantiýanyň paýtagty Konstantinopolis we onuň ilate-da mundan ýetdik paýyny alypdy.

Konstantinopol

• **Weýrançylyga sary**

Rim papasy Innokentiý nemes imperatorynyň ölmeginden soň Katolik dünýäsiniň ýeke-täk syýasy güýjüne öwrülipdir.

Ol özünü görkezmegiň hatyrasyna dördünji haçly ýorişini gurap, musulmanlara agyr zeper ýetirmegiň niýetinde gezipdir. Onuň ýene bir arzuwy-da baý Konstantinopolyň özüne boýun egmeli we wizantiýa buthanasynyň özüne tabyn bolup, hyzmatdaşlyk etmegidi.

Innokentiý adamlary haçly ýorişe gatnaşmaga çagyran wagtynda Genrik VI-niň ölmegi Germaniyada tagt ugrunda dawalar başlapdyr, sisiliýalylar garaşsyzlygyny almaga ýmtylipdyr, fransuz koroly Filipp bolsa bu haosdan peýdalanmagyň ýşkynda gezipdir.

Iň Günbatardaky iñlislerde-de ýagdaý şondan gowy bolmandyr. Korol Riçardyň ölüminden soň dogany Jon bilen inisi Artur tagt ugrunda özara görese giripdir.

Şonuň üçin papanyň çakylygyna korollar derejesinde däl-de, graflar derejesinde seslenme gelipdir:

Şampanskiň konty Tibo, Bloýsyň konty Luis, Flandryň konty Balduin, Joffrua de Willaduen ýaly täsirli maşgalalaryň wekilleri çakylyga seslenipdir.

Bu ýorişde papalygyň maksady Nil derýasyndan Müsure çykmak we türklerden mümkinqadar daşrak ýerde düsläp, Ierusalimi ele salmak bolupdyr. Emma wenesiyalylaryň Müsür bilen söwda gatnaşyklary we fransuzlaryňam Stambulyň baýlyklaryndan paý almak höwesi bilen ümzük Stambula öwrülýär.

Bu gorkunç leşgeriň niýeti gowy bolmandyr. Şonsuzam birinji çozuş wenesiyalaryň islegi bilen Zara şäherine edilipdir. Ýohsa Zaranyň halky hristian-katolik ynanjyna uýýanam eken. Haçparazlar haýal etmän Müsure gitmek isleýänem bolsa, wenesiyalylar leşgeriň ümzügini kejeňeklik bilen Konstantinopola öwürmek isläpdir.

Şeýtmek bilen hem-ä Müsüriniň bazaryna eýelik etmek, hemem Stambulyň baýlyklaryny oljalamak göz öňüne tutulypdyr. Bu pikire fransuzlar teşne bolsa-da, dini duýgular bilen ýorişe gatnaşýan esgerler beýle zatlardan biynjalyk bolupdyr.

Zazanyň basylyp alynmagyna gahary gelen Rim papasy haçparaz leşgerlerini aforoz (dinden çykan) yqlan edipdir, ýöne soñ olaryň günäsini geçipdir. Emma wenesiyalar bu günä geçmä degişli edilmändir we goşun barybir wenesiyalylaryň öz garamagynda bolupdyr. Şeýle-de bolsa, 1203-nji ýilda haçparaz leşgerleri San-Stefanyň (Aýestefanos) alkymyna gelip, uzak aralykdan şäheriň owadanlygyny görüp, iň dindar esgerlere çenli Stambuly basyp almakdan başga zadyň pikirini etmän başlapdyr.

Stambulyň basylyp alynmagy

Haçparazlar ilki Stambulyň häzirki Haliç raýonyna girip, şäheri almaga synanyşanam bolsalar, zynjyrlara we gala diwarlarynyň burcunda güýçli ok atyjylaryň garşylygyna uçrapdyr. Mundan soñ olar Üsküdarda düsläp, güýçli çozusa taýynlyk görüpdir.

Ilki Galata haçparazlar tarapyndan ele salnypdyr we goşun bu ýerdäki jöhit kwartalyna ýerleşipdir.

Haçparazlaryň bagtyna wizantiýa tagtynda oturan Aleksios III hem örän gorkak patyşa eken. Patyşan geniz birinji hüjümde hazynasyny ýanyna alyp, şäheri ýewropaly haçparaz talañçylaryň eline taşlap gacypdy.

Haçparazlar Stambuly basyp alan badyna talañçylyga başlamandyr. Olar tagta Aleksios IV-y oturdyp, buthanalary birleşdirmegi we Ierusalim ýörişi üçin wizantiýalylardan pul almagy netlerine düwüpdır. Stambul halky haçparazlaryň eden- etdiliginden we şäherdäki gabahatlyklaryndanizar bolupdylar. Olar bilen oňsuksyzlygy bahana eden haçparazlar ahyrsoňy başly-barat ýagdaýda şähere cozupdyr.

Dükanlar ýakylypdyr, aýal-gyzlar zorlanypdyr, birgiden wizantiýaly zalymlarça öldürilipdir.

1204-nji ýylda Murzufl dönük wizantiýa korolyny tagtdan agdarypdyr we haçparazlara garşy şäherde uly gozgalaň turzupdyr. Şondan soñ her gün diýen ýaly deñizde we gury ýerde hüjümler başlapdyr. 1204-nji ýylda 6-njy aprelinde penşenbe günü haçparazlar köçe söweşlerini taşlap, ähli güýçleri bilen Stambulyň gala diwarlaryna hüjüm edipdir.

Konstantinopol hüjümleriň garşysynda zordan bir hepde goranyp bilipdir we şäher elden gidipdir. Murzufl özünden öñki patyşalaryň edişi ýaly hazynany ýanyна alyp, şäherden gaçyp gidipdir.

Garawsyz galan stambul halky haçparazlaryň ynsaby bilen ikiçäk galypdyr.

Haçparazlar stambullylaryň özlerine garşy terrorçylykly hüjüme başlamagyndan gorkupdyrlar. Onsoňam Stambul uly şäher bolansoñ, olar şäheriň ýagdaýy barada hiç zat bilmändirler.

Haçparazlar öz aralarynda maslahat edenlerinden soñ howpsuzlyklaryny üpjün etmek üçin tutuş şäheri oda berip, ýakmagy makul bilipdir.

On müňlerçe bigünä çaganyň, aýal-gyzyň, garry-gurtynyň bolan şäheri oda berlipdir. Taryhda beýle ýagdaý mundan öñ görlüp-esdilen zat däldi. Üstesine bu zulumy wizantiýalylara öz dindeşleri bolan ýewropaly haçparazlar edýärdi.

Ýangyndan soñ haçparazlar 400 müň adamy ýesir alypdylar. Şäheri ikä bölüp, ýarsyny wenesiýalylara berip, galan ýarsynam öz aralarynda bölüşipdiler.

Gaçgak patyşa Murzufl San-Stefan töwereginde ele salnyp, şähere getirildi we şäheriň iň uzyn sütüniniň depesine çykarylyp, halkyň gözüniň öñünde aşak oklandy.

Haçparazlar hemme zady talanlaryndan soñ uly şäherde näme etjekleriniň pikirini edip başladylar.

Ierusalime gitmek üçin ýola çykan goşun Ierusalimiň on essesine golaý ululukdaky şäheri basyp alypdy we mundan soñ näme etjegini bilenoldy. Ahyrynda olar şäherde «Latyn döwletini» gurmagy müwessa bildiler.

Latyn imperiýasy ruh ýaly sudur bolup galan şäherde gurlupdy.

Halkyň aglaba bölegi gaçyp, galanlaryňam ep-esli bölegi haçparazlar tarapyndan öldürilipdi.

Şäherde galan az sanly adam 1205-nji ýylda gozgalaň turzup, sähel tijenende haçparaz leşgeri Stambuldan syryp-süpürip aýyrýardy, emma san taýdan azlyk we ýeter-ýetmezçilikler sebäpli gozgalaň maksadyna ýetip bilmedi.

Şeýle-de bolsa, 1205-nji ýyldaky gozgalaň Stambuly halas edip boljakdygynyň umydynyň wizantiýalylaryň kalbynda umyt ýalkymynyň döremegine sebäp boldy, emma wizantiýalylar şäheri gaýdyp almak üçin tegelek elli ýedi ýyl garaşmaly boldy.

1261-nji ýylda Iznigiň hökümdary Mihail VIII şäheri haçparazlardan halas edipdir. Aslynda ol şäheri wenesiýalylar bilen bölüşipdir diýsek, has dogry bolar, sebäbi Galata töweregi tutuşlygyna italýanlaryň ygtiyaryna berlipdi we ýene Stambulyň söwda ýollary-da olatyň elinde galypdy.

Stambul taryhyň hiç bir döwründe bular ýaly terrorçylyga uçramandy we ýakylyp-ýykylmandy.

Şäher altmyş ýyl çemesi wagtlap garantga şäher bolup ýaşady we bu ýagdaýy wizantiýalylaryň başyna latyn dindesleri salypdy.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel
celikmehmedmazlum@gmail.com

Anna, 22.03.2024 ý. Taryhy makalalar